

МИКОЛА ЛИСЕНКО ТА МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ: СПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА НИВІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

У статті вперше здійснена спроба спеціального дослідження проблеми міжособистісної комунікації М. Драгоманова та М. Лисенка, зосередженої в таких осередках як Київський університет і Стара Громада. Виявлено напрями міжособистісної комунікації М. Драгоманова та М. Лисенка (суспільно-громадський та приватний), зроблено аналіз їх спільних зацікавлень, встановлено роль їхніх контактів у особистісному формуванні та їх внеску у розвиток української культури.

Ключові слова: українське національно-культурне відродження, міжособистісна комунікація.

The investigation of the interpersonal contacts of M. Lysenko with the personalities of the national cultural Ukrainian revival was made first. In the scientific article "M. Lysenko and M. Dragomanov (the problem of the interpersonal communication) the directions of the interpersonal communication of M. Lysenko and M. Dragomanov was formulated (social and private), the analysis of their interests in the University and Stara Hromada was made. The role of their contacts in personal formation and their contribution into the development of the Ukrainian culture was researched.

Key words: Ukrainian national cultural revival, interpersonal communication.

З діяльністю М. Драгоманова та М. Лисенка пов'язаний новий етап українського культурного відродження кінця ХІХ – початку ХХ століть. Ці особистості не лише зробили чималий внесок у розвиток наукової та музичної галузі, але і як суспільно-громадські діячі репрезентували гідність української нації у світовому просторі.

Багато наукових розвідок присвячено дослідженню життєвого та творчого шляху і різнобічної діяльності М. Лисенка та М. Драгоманова. Однак ще не досліджена проблема міжособистісної комунікації. Уперше про контакти М. Лисенка з М. Драгомановим повідомляв Ф. Стешко в розвідці «М. Лисенко і М. Драгоманов» з нагоди столітнього ювілею М. Лисенка в 1942 р. у Празі. Вона була написана на основі виступу Ф. Стешка на засіданні Українського Історико-Філологічного Товариства у цьому ж місті. Ця стаття не була надрукована, її рукопис зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України. У даній статті розкрито різнобічне спілкування двох видатних діячів української культури. Автор писав про великий вплив М. Драгоманова на формування особистості композитора. На думку Ф. Стешка, М. Драгоманов спрямував М. Лисенка до навчання у Лейпцігській консерваторії, залучив його до діяльності в організації «Київська Громада». Ф. Стешко відзначав багатолітнє листування митців під час перебування М. Драгоманова за кордоном, постійний обмін інформаціями про культурницькі події та їхню діяльність [21].

У нашій статті зроблено спробу продовжити дослідження цієї теми: висвітлити напрями міжособистісної комунікації М. Драгоманова та М. Лисенка, проаналізувати їхні спільні зацікавлення, роль їхніх контактів в особистісному формуванні та їхньому внеску в розвиток української культури.

Спираючись на праці вчених, можна констатувати, що міжособистісна комунікація М. Драгоманова та М. Лисенка відбувалася в таких осередках, як Київський університет та організації «Київська Громада». Крім цього, спогади О. Пчілки і довголітнє листування діячів дають змогу стверджувати про теплі дружні стосунки, які зберігалися між ними протягом усього життя. Таким чином, умовно можна визначити два основні напрями міжособистісної комунікації М. Драгоманова та М. Лисенка: суспільно-громадський та приватний.

Спілкування цих діячів розпочалося в Київському університеті, де їх навчання на історико-філологічному (М. Драгоманова) та природничому (М. Лисенка) факультетах припадає майже на той самий час з різницею лише в один рік (1859–1860). Як відзначають історики Г. Марахов, Й. Ремезовський, М. Білий, у працях, присвячених дослідженню Київського університету, багато талановитої молоді переводилося з інших закладів на навчання до Київського університету. Одним з них у 1860 р. був М. Лисенко.

Київський університет тих часів був не лише важливим центром наукового й культурного життя, а й осередком громадської та політичної діяльності [13, 47–50, 105–108].

Як зазначено в працях різних дослідників (П. Федченка, І. Іванової, Т. Андрусяка, Н. Горбача) світоглядний рівень М. Драгоманова, його погляди вже були достатньо сформовані ще до вступу в університет. І в цьому він випереджав М. Лисенка.

Ще з дитинства М. Драгоманов був захоплений ідеєю служіння народові. Під час навчання в Полтавській гімназії особистісне формування М. Драгоманова відбувалося під спрямуванням учителя О.І. Строніна, котрий залучив його до вивчення історичних та політичних праць, творів українських та світових письменників. Уже в гімназії М. Драгоманов видавав рукописний журнал, де вміщав і власні поезії [19, 27–30].

М. Драгоманов, на відміну від М. Лисенка, прийшов в університет з уже сформованими поглядами. Для М. Лисенка духовна атмосфера Київського університету мала вирішальне значення. Син композитора Остап Лисенко підкреслював, що М. Лисенко в університеті змужнів духовно, знайшов однодумців для розвитку української культури, для пробудження громадського життя [11, 49].

Можна припустити, що вже з Київського університету М. Драгоманов мав значний вплив на формування світоглядних позицій М. Лисенка, був його наставником. Як зазначає М. Павлик, перші політичні виступи М. Драгоманова розпочалися навесні 1861 р. і він увійшов до кола ліберальних професорів [15, 337–338]. Недаремно царський урядовець, голова Київської комісії для розбору давніх актів таємний радник М. Юзефович у своїй доповідній записці до Петербурга відзначив небезпечність особи М. Драгоманова, підкреслюючи, що жодні заходи не зможуть зупинити той рух, який виникає з його ініціативи [20]. Одним із відомих виступів М. Драгоманова був відкритий протест проти усунення М. Пирогова, який викликав велике захоплення у М. Лисенка, з посади попечителя Київського учбового округу. М. Пирогов говорив про необхідність свободи в школі і пресі, виступав проти національних та класових обмежень у науці, відстоював рівність дітей багатих і бідних [5, 58].

Схожість ідейних переконань М. Драгоманова та М. Лисенка, усвідомлення ними потреби дослідження всіх проявів народного життя привели їх до спільної багатогранної діяльності в організації «Київська Громада». Митців поєднувала мета пропагування всіх цінностей, створених українським народом, прагнення сприяти розвитку української літератури, музики, театру, пропагу-

вання за кордоном української культури. У цій справі значну роль відігравали М. Драгоманов та М. Лисенко.

У процесі міжособистісної комунікації М. Драгоманова та М. Лисенка відбувається формування їхньої спільної ідейної платформи щодо народницького руху, національної ідеї, а також поглядів на розвиток української музики в її контактах з інонаціональними культурами.

Працюючи на народницькій ниві, митці прагнули вплинути на свідомість українського суспільства через організацію недільних шкіл, досконале вивчення української мови, укладання українських книжок, збирання фольклорної спадщини. За підтримкою М. Драгоманова та М. Лисенка були створені перші недільні школи, а саме, подільська, а згодом – новостроївська та печерська [6, 16–17]. М. Драгоманов надавав національній освіті великого значення, вважав її вагомим чинником у розвитку державності та нації (недаремно одним із його псевдонімів був «учитель»).

Одним з особливо важливих напрямків діяльності М. Драгоманова та М. Лисенка була підготовка популярних книжок для народу рідною мовою, укладання словників та переклади творів світової літератури. Важливими підручниками в навчанні вони вважали «Буквар» Т. Шевченка та «Читанку» М. Шашкевича. Слід підкреслити велику допомогу М. Лисенка у підготовці двох випусків «Народных южнорусских сказок» І. Рудченка, байок Л. Глібова, шести підручників з різних галузей знань (фізики, географії, хімії, геології, історії, астрономії). З цього приводу член «Старої Громади» Ю. Цвітковський зазначав: «Особливо успішно працює Коля. Чудо як він перекладає» [2, 208]. Неабияка заслуга М. Лисенка у виданні творів Т. Шевченка. У листі від 28 січня 1893 р. до близького приятеля Б. Познанського він підкреслив: «Які були роботи: дуже серйозна робота коло наукового зібрання і видання Шевченкових творів, освітлених науковою критикою, далі робота коло впорядкування й видання українського словаря (великого)» [10, 214]. Як наслідок, у 1876 р. в Празі вийшов двотомник поезій Т. Шевченка. З листа до М. Драгоманова від 15 листопада 1878 р. ми дізнаємося, що М. Лисенко надавав вагомому значення справі створення українського словника й дуже засмучувався послабленим темпом цієї роботи [10, 136–137].

Як зазначає сучасний історик Я. Грицак, етнографія відіграла провідну роль у кристалізації поняття «соборності» України. На його думку, на основі етнографічних розвідок можна було сформулювати й розробити політичну програму українського руху [3, 71]. Особливе ставлення до фольклору простежується в діяльності М. Драгоманова, що пізніше сприяло виходу таких вагомих праць в світ як «Труды этнографической статистической экспедиции в Западно-русский край», «Исторические песни малорусского народа» (1875 р.), дві збірки українських пісень та казок. Важливого значення М. Драгоманов надавав ретельному вивченню політичних пісень, що відбивали історію українського народу, становили наукову базу його громадсько-політичних програм, концентратом науково-філософських і громадсько-політичних інтересів. Завдяки активній участі М. Драгоманова була розроблена інструкція, згідно з якою по всій Україні було розгорнуто збирання творів народної творчості, започатковано науковий метод історико-етнографічного збирання, аналізу, публікації фольклорної спадщини.

Відомо, як високо оцінював М. Лисенко український фольклор, скільки він зробив для його збереження та популяризації. Народність стала його основним естетичним принципом. Промовистими щодо цього в листі від 17 травня 1896 р. до Ф. Колесси є такі його висловлювання: «...яка то велика потреба му-

зикові й разом народникові повештатися поміж селянським людом, зазнати його світогляд, записати його переказки, споминки, згадки, прислів'я, пісні й спів до їх. Фольклор – це саме життя» [10, 263].

З перших років навчання в Київському університеті М. Лисенко став етнографом-музикантом і був у центрі етнографічно-фольклористичної діяльності. Саме в університеті зародилася ідея створення збірки українських пісень та залучення народної пісні до професійної музики. На цю діяльність М. Лисенка вплинула збірка П. Куліша «Записки о Южной Руси», де він закликав до збирання народних пісень, а також атмосфера національного пробудження в Київському університеті, яка була стимулом для фольклористичної діяльності студентів.

Ще навчаючись у Київському університеті, М. Лисенко намагався зблизитися з народом і записати народні пісні. Фольклористична діяльність стала однією з провідних у його житті. Про це свідчить лист до М. Колесси від 1896 р.: «Я, буди студентом університету, кожне літо, залюбки віддавався роботі. Через те я, між іншим, і ставсь перейнятий духом народної пісні» [10, 263]. За допомогою М. Лисенка вийшла в світ збірка «Чумацьких народних пісень» зібраних І. Рудченком, до якої були додані також ноти. М. Лисенко вплинув на формування фольклориста А. Грабенка (Конощенка), сприяв організації фольклористичної поїздки О. Кошиця на Кубань. М. Лисенко зібрав близько півтори тисячі народних пісень, серед яких, крім українських, трапляються записи болгарських, сербських, моравських, хорватських, македонських, молдавських, турецьких, єврейських, татарських [9, 285, 288].

Розкриваючи погляди М. Драгоманова та М. Лисенка щодо національної справи, слід зазначити, що на початку 60-х рр., а саме під час навчання в Київському університеті, у М. Драгоманова увиразнюється визначальна риса його суспільно-політичних переконань – федералізм. У цьому його можна визначити спадкоємцем ідей Кирило-Мефодіївського братства, які в 60-ті рр. стали відроджуватися під впливом національно-визвольного руху. Як зазначає історик Я. Грицак, концепція М. Драгоманова базувалася на широкому впровадженні федеративних та самоуправних принципів, на свободі особистості, повної ліквідації авторитарних режимів, у створенні добровільних асоціацій вільних та рівних осіб [3, 68–71].

М. Лисенко, очевидно, поділяв федералістські погляди М. Драгоманова, бо підписав «Одкритий лист з України» до редакції львівської газети «Правди» від 1873 р., в якому відзначалося: «Яко слов'яни і українці, ми признаємо себе друзями федеральної системи – це є не стільки федералізму коронних країв, скільки федералізму народностей і широкого самоуправу земського і громадського» [7, 218–219]. У листі підкреслювалася свобода совісті, освіти, народовладства та розуму як головні чинники у побудові демократичного суспільства.

М. Лисенко надавав великого значення національній ідеї, його обурювала пасивна людська позиція щодо національного питання. Про це свідчить лист до Г. Маркевича від 28 січня 1910 р.: «...Усі ви філістери, позамикалися у своїх господах, позалазили на українську фортецю – піч, і байдуже всім вам до всього на світі; аби мені, мовляв, тепло та спокійно було» [10, 441]. У листі до дружини І. Франка від 3 червня 1887 р. простежується негативне ставлення М. Лисенка до шовінізму чиновників, який денаціоналізує все неросійське [10, 179].

Негативно оцінюючи політику російської влади щодо українського національного питання, М. Лисенко та М. Драгоманов з великою пошаною ставилися до російської культури й інших слов'янських культур. Про це свідчить

написаний разом твір «Поклик до братів слов'ян», який був популярним і часто виконувався молоддю [19, 62].

Спільними були погляди М. Драгоманова і М. Лисенка щодо концепції розвитку української культури, яка, на їх думку, повинна була розвиватися у зв'язках із західноєвропейською та слов'янськими культурами. Вони розуміли необхідність поєднання традицій української культури із перевтіленням надбань інонаціональних культур. Уже в студентські роки, під впливом діяльності та художньої творчості багатьох українських митців, у М. Драгоманова формувалися культурні позиції, орієнтовані на культурні досягнення Заходу та Росії [1, 15]. М. Драгоманов підкреслював необхідність використання досвіду російської культури. Ще в студентські роки він був прихильником російських видань «Колокол» та «Современник». З ім'ям М. Драгоманова пов'язують формування європоцентричної моделі розвитку української культури. Погляди М. Драгоманова відображені в працях «Література російська, великоруська, українська і галицька», «Чудацькі думки про національну українську справу», «Листи на Наддніпрянську Україну». У них він заклав теоретично обґрунтовану програму прискореного розвитку національної літератури [4, 59].

Позиція М. Драгоманова щодо розвитку української культури мала значний вплив на українських діячів. Безперечно ці ідеї ще з університетських часів сприйняв М. Лисенко. У листі від 8 грудня 1885 р. до І. Франка М. Лисенко пише: «Знаєте, от який я запеклий, фанатичний, можу сказати, народовець, а учитись музиці на великих зразках російської штуки ніколи не відмовлюсь; тільки я придивлюся, полюбую, в залася впаду од сполуки чудової форми з чисто народними елементами Глінки, Даргомижського, Римського-Корсакова, Мусоргського, а до свого повернуся, щоб творити по тих напрямках [10, 163–164]. Грунтовне знайомство М. Лисенка із західноєвропейською культурою відбулося під час навчання в Лейпцігській консерваторії. Як свідчить інформація про розвідку Федора Стешка «Лисенко і Драгоманов», саме М. Драгоманов переконав М. Лисенка в необхідності здобути музичну освіту за кордоном [14, 75–76]. Таким чином, погляди, сформовані в Київському університеті під впливом М. Драгоманова, відіграли значну роль у житті композитора.

Міжособистісна комунікація М. Лисенка і М. Драгоманова мала тривалий характер. Як зазначають науковці А. Катренко та М. Денисенко, протягом життя М. Лисенко надавав М. Драгоманову усіяку підтримку, особливо під час еміграції. Це виявлялося у фінансовому забезпеченні друку українських видань, в організації написання матеріалів для збірника «Громада» за кордоном та їх перевезенні і розповсюдженні [8, 50].

Тісні стосунки М. Лисенка та М. Драгоманова склалися під час сусіднього проживання на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці з 1865 року. М. Лисенко часто відвідував оселю Драгоманових, за їх фортепіано працював над першою збіркою «Українських пісень». М. Лисенко мав дружні стосунки і з дружиною М. Драгоманова Людмилою Михайлівною, які розпочалися з виконання фортепіанних дуетів [17, 84]. Про теплі, щирі, дружні стосунки цих діячів також свідчить їхнє довголітнє листування, яке відбувалося під час перебування М. Лисенка в Німеччині та під час еміграції за кордон М. Драгоманова. М. Лисенко протягом життя зберігав ту пошану й любов до М. Драгоманова, яка зародилася ще в Київському університеті. Як свідчить лист від 2/14 березня 1878 р., М. Лисенко присвятив М. Драгоманову та його дружині музичний твір «Образки з колишнього» та романс «Чи ми ще зійдемося знову» [10, 127].

Спільність поглядів М. Лисенка і М. Драгоманова простежується у поєднанні культурницької праці для народу та боротьби за соціальне й національне визволення. Слід наголосити, що в умовах тогочасних законів, які гальмували розвиток національної української культури, діяльність митців була дуже небезпечною: їх обмежували у правах та переслідували. Не зважаючи на це, М. Лисенко та М. Драгоманов прагнули до всесвітнього визнання української нації та намагалися залучити до цієї справи кожную небайдужу до своєї країни людину.

Література

1. Андрусяк Т. Шлях до свободи (М. Драгоманов про права людини) / Тарас Андрусяк. – Львів: Світ, 1998. – 192 с.
2. Архів Михайла Драгоманова. – Т. 1. Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870-1895 рр.). – Варшава, 1937. – 289 с.
3. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. / Ярослав Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
4. Гуменюк Т.К. Феномен «commencement de siecle» як об'єкт культурологічного аналізу. Український контекст / Т.К. Гуменюк // Часопис НМАУ ім. Чайковського – К., 2008. – №1 (1). – С.54-68.
5. Драгоманов М.П. Автобіографія / М.П. Драгоманов // Вибрані твори. – Прага, 1937. – 415 с.
6. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877) М. Драгоманова / М. Драгоманов. – Львов: З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1889. – Ч. 1. – 47 с.
7. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877) / М. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: [у 2-х т.]. – К., 1970. – Т. 2. – 595 с.
8. Катренко А.М. М.В. Лисенко і національно-визвольний рух в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. / А.М. Катренко, С.Д. Денисенко // Український історичний журнал. – 1992. – № 7,8. – С.48-59.
9. Корній Л. Історія української музики. Частина третя. XIX ст.: підручник / Лідія Корній. – Київ – Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 2001. – 480 с.
10. Лисенко М. Листи / [авт.-упоряд. Р.М. Скорульська]. – К.: Муз. Україна, 2004. – 680 с.: іл.
11. Лисенко О.М. Спогади про батька; [літ. виклад Б. Хандроса; передм. М.Т. Рильського]; [5-те вид.]. / Остап Лисенко. – К.: Муз. Україна, 1991. – 368 с.
12. М. Лисенко і М. Драгоманов // Краківські вісті. – 1943. – Ч. 276.
13. Марахов Г.И. Киевский университет в революционно-демократическом движении (1934-1984) / Г.И. Марахов – К.: Вища школа, 1984. – 118 с.
14. Мартиненко О. Микола Лисенко в еміграційному українському середовищі міжвоєнної Праги / Оксана Мартиненко // Українське музикознавство. – Вип. 32. – К., 2003. – С. 69-78.
15. Михайло Петрович Драгоманов 1841–1895. Єго юбілей, смерть, автобіографія і спис творів; [зладив і видав М. Павлик]. – Львів: З друк. В. Манецького під. упр. В. Годака, 1896. – 442 с., портр.
16. Письмо Н.И. Костомарова к издателю «Колокола» / С предисловием М. Драгоманова. – Женева, 1885.
17. Пчілка О. Микола Лисенко: життя і праця (спогади і думки) / Олена Пчілка // Микола Лисенко у спогадах сучасників: у 2-х т. / [упоряд., передм. та комент. Р.Я. Пилипчака]. – К.:Музична Україна, 2003. –Т. 1. – 344 с.: іл.
18. Старицький М. К биографии Н.В. Лысенка (воспоминания) / Михайло Старицький // Микола Лисенко у спогадах сучасників: у 2-х т. / [упоряд., передм. та комент. Р.Я. Пилипчака]. – К.: Музична Україна, 2003. –Т. 1. – 344 с.: іл.
19. Федченко П.М. М. Драгоманов: Життя і творчість / П.М. Федченко. – К.: Дніпро, 1991. – 368 с.
20. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – КМФ 22. – Спр. 21. – Арк. 70 зв.
21. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (далі ІЛ). – Ф.201 (З. Геник-Березовська). – Од. зб. 434. – 81 арк.